

6.

TODESENTHEBUNG AUS DEM STERBEZIMMER: KONCEPTI IDEOLOGIJE I VLASTI U RECEPCIJI DESNIČINIH *PROLJEĆA IVANA GALEBA*

Davor Dukić, Goranka Šutalo

Sažetak: Autori su pokušali dovesti u vezu temu Desničinih susreta (“Ideologija vlasti i ideološkičnost teksta”) s procesom kanonizacije romana *Proljeća Ivana Galeba*. Njihovo je istraživanje rane kritike romana i njegovih kasnijih književnopovijesnih interpretacija otkrilo, međutim, slab interes za ideološke/političke inskripcije u romanu. Umjesto toga Desničino je remek-djelo prije svega kanonizirano usporedbama s kanoniziranim piscima (primjerice, M. Proust, Th. Mann), odnosno detekcijom tragova moderne europske filozofije (primjerice, B. Croce, H. Bergson). Stoga su autori u zadnjem dijelu svog teksta poduzeli samostalnu interpretaciju onih mjesta u romanu opterećenih političkim/ideološkim značenjima. Pritom su uputili i na elemente antimodernističke dokse u *Proljećima Ivana Galeba*.

Ključne riječi: Vladan Desnica, *Proljeća Ivana Galeba*, politička vlast, ideologija, kritika, antimodernizam

N aše je istraživanje nastojalo dovesti u vezu neprijeporan kanonski status Desničina romana *Proljeća Ivana Galeba* s temom ovogodišnjih Desničinih susreta. Pitali smo se: je li i kojim argumentima već rana kritička recepcija romana započela proces njegove kanonizacije? Koju je ulogu u tome imao ideološko-politički potencijal romana? Ista smo pitanja uputili i kasnijim, uglednijim književnopovijesnim interpretacijama *Proljeća*. Na posljetku smo i sami, kraćom književnosemantičkom analizom pokušali istražiti ideološke inskripcije i predodžbu o političkoj vlasti u Desničinim *Proljećima*.

I.1.

Analiza rane kritičke recepcije Desničinih *Proljeća Ivana Galeba* obuhvatila je 13 tekstova, objavljenih 1957. (u godini izlaska romana) i 1958. godine. U analitički su fokus ušla dva aspekta – poetički opis (preciziranje romanesknog tipa, legitimacijsko povezivanje romana s domaćom i stranom književnošću) te osobito vrijednosni iskazi o idejnom sloju romana.

U pokušaju deskripcije poetičkih odlika Desničina romana kritika je uglavnom usuglašena – riječ je o djelu koje je primarno intelektualno, odnosno psihološko-introspektivno.

Nakon izlaska *Proljeća* Dragan Jeremić o njima piše kao o iznimnome “događaju za našu literaturu” – to je “prvi jugoslavenski idejni roman”, a “Desnica je tradicionalista koji je napisao jedan veoma moderan roman”, jedno “klasično delo jugoslovenske literature”.¹ U Desničinu romanu kritika uočava spoj tradicionalnog (klasičnog) i modernog pristupa. To je djelo koje, kako navodi Duško Car, namjerno ostavlja dojam nedostatka “romaneskne radnje”, ali time ne gubi na kvaliteti jer je u njemu “esejističko istaknuto kao estetska prednost i kvaliteta”.²

Ipak, dominacija esejističkog nije kod svih kritičara naišla na odobravanje. Ante Sviličić kao glavni nedostatak romana ističe upravo “esejističku konstataciju” i nedovoljan “psihološki zahvat” u izgradnji lika koji su inače svojstveni modernoj prozi.³ Predrag Palavestra pod sintagmom “uništenje romana” naglašava kako *Proljeća* nisu roman u pravom smislu riječi, ali ni knjiga “literarno-filozofskih eseja” nego nešto između.⁴ Stoga on dovodi u pitanje Desničino odustajanje od fabule, iznijeto u poetičkim refleksijama glavnog lika. Takvo poetičko načelo, prema Palavestri, ne može biti recept za suvremeni roman koji mora barem dijelom ostati ono što je bio, odnosno zadržati dramsku napetost. Desnici Palavestra zamjera “ortodoksno zastranjivanje u larpurlartizmu”.⁵ U tome je smislu zanimljiva i kritika Muharema Pervića koji *Proljeća* naziva knjigom koja doduše može čitatelja “pomjeriti iz plićaka vremena”, ali je opet samo “knjiga za vikend”, što bi valjda trebalo značiti knjigu za dokolicu, intelektualnu zabavu ili eskapistički bijeg.⁶

Kanonizirani europski pisci s kojima se Desničini roman u onodobnim kritikama najčešće dovodi u vezu jesu: Marcel Proust, Thomas Mann, André Gide, James Joyce, Aldous Huxley. Podudarnost Desničina romana s Mannovim *Buddenbrookovima* (u epizodi koja opisuje posjet kući iz djetinjstva) Ante Sviličić spominje kao primjer svojevrsne Galebove (pa onda i Desničine) “građanske dezintegracije”, uspoređujući Ivana Galeba u tom smislu s Mannovim likovima, koji imaju “osjećaj građanina koji je zalutao u umjetnost”.⁷ Sasvim suprotno, Muharem Pervić uočava niz formalnih podudarnosti između Desničinih *Proljeća* i Mannova *Dr. Faustusa* (Ivan Galeb = Cajtblom), ističući kako su i Desnica i Mann promatrali “život umjetnika kao posebnu vrstu egzistencije”, koja je uvijek u suprotnosti sa svjetonazorom “čovjeka građanina”.⁸

Sava Penčić uočava i sličnosti s Camusom (uzdižući Desnicu čak i iznad francuskog pisca) te s Dostojevskim i Čapekom, uz koje Desnicu veže relativizam, ali koji je kod našeg pisca osebujan “opći vid i apsolutna mogućnost postojanja” te time i različit od koncepcija relativizma prethodno spomenutih autora.⁹ *Proljeća Ivana Galeba* za Boška Novakovića su, osim romana “hakslijevskog i tomasmanovskog tipa”,¹⁰ primjer dobre poveznice Marcela Prousta i Ivana Aleksejeviča Bunjina – prustovsko u romanu Novaković veže uz Galebovo

¹ Dragan M. JEREMIĆ, “Vladan Desnica, Roman ideja: prvi put, *Proljeća Ivana Galeba* (1957)”, *Perom kao skalpelom*, Kruševac 1968., 107., 113.

² Duško CAR, “Igre proljeća i smrti”, *Literatura*, II/1958., br. 9, 842.

³ Ante SVILIČIĆ, “Novi roman Vladana Desnice”, *Mogućnosti*, VI/1958., br. 9, 735.

⁴ Predrag PALAVESTRA, “Uništenje romana”, *Mladost* (Beograd) br. 73, 5. III 1958., 7.

⁵ *Isto*.

⁶ Muharem PERVIĆ, “Vladan Desnica: *Proljeća Ivana Galeba*”, *Delo*, IV/1958., br 1, 556.

⁷ Vidi o tomu A. SVILIČIĆ, “Novi roman Vladana Desnice”, 733.

⁸ M. PERVIĆ, *n. dj.*, 553.

⁹ Sava PENČIĆ, “Vladan Desnica: *Proljeća Ivana Galeba*”, *Susreti*, VI/1958., br. 4, 396.

¹⁰ Boško NOVAKOVIĆ, “Vladan Desnica: *Proljeća Ivana Galeba*”, *Izraz*, II/1958., br.2, 167.

psihološko i analizatorsko biće, dok su živi opisi epizoda iz djetinjstva bliži Bunjinovu stilu. Desničinu tehniku pisanja Novaković uspoređuje s tehnikom Andréa Gidea, koju uočava u dvostrukom planu (vanjskom i unutarnjem) izgradnje lika.¹¹

Usporedba s navedenim velikim imenima europske literature, pored eksplicitnih pohvalnih fraza (primjerice, "roman evropskog kvaliteta" kod Boška Novakovića¹²) neosporno je barem najavila kanonski status Desničinih *Proljeća*.

Esejistička razmatranja Ivana Galeba u književnim se kritikama obično izjednačuju s onim autorovim. Izuzetak je Dragan Jeremić koji u kritici vrlo jasno razlikuje "filozofiju" Ivana Galeba od "filozofije" Vladana Desnice.¹³ Instanciju autora i pripovjedača u prvom licu eksplicitno će poistovjetiti Duško Car¹⁴ i Predrag Palavestra, koji u Galebovim razmišljanjima o literaturi vidi Desničinu argumentaciju za "uništenje romana". Palavestra ironizira Desničine čitatelje "s pijetetom", osim kojih se, naglašava on, baš nitko drugi ne "trga" za ovakvim tipom romana. Kao ilustracije suprotnoga primjera u kojemu se, kako to Palavestra slikovito opisuje, čitatelj "trga za romanom" kritičar navodi dva djela – Hemingwayev roman *Zbogom oružje* i Remarqueov *Crni obelisk* s kojima uspoređuje i kojima kao negativan primjer suprotstavlja *Proljeća Ivana Galeba*.¹⁵ Usporedba s Proustom kod Palavestre jednako je tako ironična i negativno vrijednosno obojena jer se ni u Desničinu romanu kao ni u Proustovim djelima, kako to naglašava Palavestra, ne bi smjelo više ništa događati.¹⁶ Za razliku od Palavestre, Kazimir Urem Desničinu veličinu vidi upravo u usporedbi s Proustom, a nameće mu se i usporedba s Joyceovim djelom *Mladost umjetnika* u kojem prepoznaje eventualno Desničino nadahnuće za lik Ivana Galeba.¹⁷

Brojne esejističke epizode u *Proljećima Ivana Galeba* ulaze u prostor filozofičnog mišljenja. Tu Aleksandar Pejović Desnici zamjera unošenje "trivijalnog, pozitivnog i utilitarnog",¹⁸ čime se i prema Muharemu Perviću *Proljeća* ne uzdižu iznad "intelektualnih ćaskanja i relativizma".¹⁹ Ono što je, prema Savi Penčiću, loše u Desničinoj filozofiji – a to je relativizam – ne mora biti loše i za njegovu umjetnost, kojoj Penčić u konačnici ipak daje primat. Prednost estetskoj dimenziji djela (pred filozofskom) daju i Muharem Pervić i Aleksandar Pejović. Uopće, u većini kritika Desničinih *Proljeća* uočljiva je svojevrsna estetska ideologija koja umjetnost implicite stavlja iznad (ili barem izvan) bilo kojeg oblika sustavnog mišljenja. Kritičari kao da su u tome slijedili misao Desničina junaka.

I.2.

Iako će se većina kritičara složiti kako Desnicu ne zanimaju društvena previranja, neki od njih zastat će kod epizode s Radivojem, mladim revolucionarom koji je kratko, prije nego što je preminuo od policijskih batina, dijelio bolničku sobu s Ivanom Galebom.

¹¹ *Isto*, 167.

¹² *Isto*, 170.

¹³ D. M. JEREMIĆ, "Vladan Desnica, Roman ideja: prvi put, *Proljeća Ivana Galeba* (1957), 110.-111. Drukčije će o odnosu Desničina i Galebova svjetonazora razmišljati u svojoj kasnijoj interpretaciji romana (v. toku II.3.).

¹⁴ "Desnica čvrsto stoji uz svog junaka", D. CAR, "Igre proljeća i smrti", 842.

¹⁵ P. PALAVESTRA, "Uništenje romana", 7.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ Kazimir UREM, "Vladan Desnica: *Proljeća Ivana Galeba*", *Riječka revija*, VII/1958., br. 1-2, 110.

¹⁸ Aleksandar PEJOVIĆ, "Vladan Desnica: *Proljeća Ivana Galeba*", *Republika*, XIV/1958., br. 3-4, 55.

¹⁹ M. PERVIĆ, *n. dj.*, 552.

U toj epizodi Ante Sviličić vidi jedinu poveznicu Ivana Geleba s događajima u društvu, a empatija s Radivojem produbit će Galebovu patnju. Posve drukčije, Boško Novaković upravo Radivoja vidi kao jedini negativni primjer jednostrane, zatvorene konstrukcije lika u Desničinu romanu koji u tom smislu odudara od ostalih likova (Ivana Galeba, Egidija, Kalpurnije, Dolores, fra Anđela, Petra, Mate i dr.), koji su, za razliku od njega, “posebne studije”.²⁰ Duško Car u epizodi s Radivojem ne uočava (ili namjerno ignorira) Galebovu kritiku monomanije, opširno zastupljenu u romanu, nego upravo usuprot tom, možda temeljnom ideologemu romana, “osuđuje” Galeba koji podsvjesno odbija angažiranost za jednu ideju. “Objektivističko zgražanje”,²¹ koje, prema Caru, karakterizira Ivana Galeba, vrlo dobro oprimjeruje citat: “...nije razumljiva njegova subjektivna osionost i neshvaćanje Radivojevih postupaka, bolje rečeno, nije razumljivo zašto im Galeb u sebi pripisuje tako odbojnu crtu. Najbliže je pameti shvatiti to kao podsvjesno odbijanje Ivana Galeba, da postoji jedna ideja, koja bi mogla uzdrmati njegov utvrđeni i ustaljeni mir...”.²² Usto, Car najširi Desničin “zahvat u društvo” primjećuje u portretiranju Galebovih školskih drugova, posebice apotekara Ivana, čiji je portret “brušeni minijturni dragulj za neku buduću riznicu o malograđanštini”.²³

U povezivanju sa suvremenim društvom najdalje je otišao Aleksandar Pejović koji priču o *Athanatiku* tumači kao alegoriju hladnog rata, dok s druge strane epizodu o Radivoju vidi tek kao ilustraciju povijesti revolucije, a ne kao problematizaciju revolucionarnog dogmatizma.²⁴ Posljednju tvrdnju dobro ilustrira kratak Pejovićev osvrt na Radivojevu sudbinu – “To je veliko svedočanstvo o poslednjim danima i sudbini onih revolucionara koji su pali u inkvizitorske šake policije i koji su ostali verni svojoj ideji do kraja.”²⁵

Spomenuli smo sve kritičare koji su se osvrnuli na Desničinu konstrukciju lika Radivoja, ali primijetimo istodobno da je kritika zanemarila druga ideološki potentna mjesta romana: predodžbu o starom liberalizmu oličenom u Galebovu djedu i krugu njegovih prijatelja te posebno epizodu o bolesnom generalu i s njom povezana najizravnija očitovanja glavnog lika o političkoj vlasti u, za našu problematiku ključnom, 48. poglavlju romana.

Iz analize kritika romana vidljiva je, dakle, dominantna usredotočenost na njegove formalne/estetske aspekte, u kojima je rana kritička recepcija, uz izuzetke kojima smo dali malo više prostora u ovom prikazu (A. Sviličić, P. Palavestra), uglavnom prepoznala nešto sasvim novo i osebujno te roman u cjelini ipak ocijenila izvrsnom ocjenom.

Suptilnija analiza razlika u estetskoj procjeni *Proljeća*, ali i ovdje skicirane razlike u dekciji i ocjeni ideološki potentnih mjesta romana dovode u pitanje ustaljenu predodžbu o “ideološkom jednoulju” pedesetih. Ta diskvalificirajuća etiketa moguća je samo iz ideološkog stajališta koje jednouljem proglašava svaku odsutnost parlamentarnog političkog pluralizma, dok bi, primjerice, iz motrišta *Programa SKJ* iz 1958., idejno-političkog suvremenika *Proljeća*, čak i korpus kritika Desničina romana mogao biti ilustracijom poželjne “borbe mišljenja”, odnosno antidogmatizma.²⁶

²⁰ B. NOVAKOVIĆ, *n. dj.*, 170.

²¹ D. CAR, “Igre proljeća i smrti”, 842.

²² *Isto*.

²³ *Isto*, 841.

²⁴ A. PEJOVIĆ, *n. dj.*, 55.

²⁵ *Isto*.

²⁶ O antidogmatizmu vidi *Program Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1958., 7.-8., 54.-57., 68.-70.; o “borbi mišljenja” *isto*, 236.-238.

II.1.

Odabir književnopovijesnih tekstova za analizu slijedio je kriterij važnosti za utvrđivanje kanonskoga statusa Desničinoga romana od 1960-ih do danas, a to znači da smo prednost dali autorima utjecajnih sintetskih književnopovijesnih studija, koje uglavnom povezuje i razmjerno visok akademsko-znanstveni status. Prema spomenutom kriteriju u analitički su korpus ušli tekstovi Dragana Jeremića, Gaje Peleša, Miloja Petrovića, Vlatka Pavletića, Stanka Koraća, Radivoja Mikića, Krešimira Nemeca, Cvjetka Milanje, Dušana Marinkovića i Vladimira Bitija.²⁷

Obratimo najprije pozornost na jednu od temeljnih kanonizacijskih strategija: povezivanje domaćeg pisca i njegova djela s već kanoniziranim autorima i djelima svjetske/europske i domaće književnosti. Uspoređivanje Desnice s Marcelom Proustom, prisutno već i u ranim kritikama, ne zaobilaze ni književni povjesničari. Tako Gajo Peleš Desničinu vezu s Proustom uočava već u karakteristikama njegove romaneskne proze koju određuje kao izrazito “esejističku tendenciju u našem suvremenom romanu”,²⁸ ali i u prustovskoj tehnici distance pripovjedača u prvom licu koja do izražaja dolazi u Galebovim analitičkim razmatranjima i retrospektivnom sagledavanju prošlih događaja. Usporedba s Proustom prisutna je i kod Miloja Petrovića, Vlatka Pavletića, Krešimira Nemeca i Dušana Marinkovića. Za Miloja Petrovića *Proljeća* su “najfilozofičniji roman jugoslovenskih literatura”,²⁹ a Desničinu shvaćanje književnosti kao vrste “filozofskog traganja za smislom sveta i života”³⁰ približava ga Proustu. Petrović stoga Desničin roman prije svega analizira kao filozofski tekst, a u književnom ga smislu uspoređuje još i s djelima Čapeka i Thomasa Manna. Osim sličnoga poimanja vremena koje je kod Prousta potraga za izgubljenim, a kod Desnice nešto potpuno transcendirano (otuda i ahistoričnost), Pavletić kao najvažniju poveznicu Desnice i francuskog pisca ističe digresivnost.³¹ Ipak, Desničina digresivnost, za razliku od Proustove (u kojoj je digresija organski dio cjeline),³² ističe Pavletić, nameće se kao “prirodna predispozicija” i “slabost” koja se pojavljuje kao autorova osebnost i kvaliteta. Krešimir Nemeć uočava i kompozicijske srodnosti s Proustom – iterativno pripovijedanje, elipse kojima se radnja ubrzava, retrospekcije, anticipacije,³³ dok u atemporalnosti i ahistoričnosti, osim s Proustom, Desnicu uspoređuje i s W. Faulknerom. *Proljeća Ivana Galeba*, prema Dušanu Marinkoviću, postupkom “fragmentarizacije priče”³⁴ sudjeluju u izgradnji poetike romana postrealističkog razdoblja, a Desnica je u tome smislu, osim s Proustom, usporediv s Th. Mannom, H. Brochom, R. Musilom.³⁵ Poetičko-legitimacijskim nizom velikih imena ka-

²⁷ Popis zaslužnih imena za kanonizaciju Desnice i njegova središnjeg romana mogao bi, naravno, biti znatno duži. U nj bi, zbog autorove reputacije i izvrsnog jezgrovitog esejističkog stila zasigurno ušla i studija Tonka Maroevića *Osunčane strane, sjenovite strune: Pogled na književno djelo Vladana Desnice*, (isti, *Družba da mi je: domaći književni portreti*, Zagreb 2008., 47.-65.), premda se u njoj samo sintetiziraju postojeći uvidi. Najvažniji Maroevićev prinos u proučavanju Desničina opusa svakako je revalorizacija njegove pjesničke dionice (v. *Družba da mi je*, 67.-85.).

²⁸ Gajo PELEŠ, *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana 1945-1961*, Zagreb 1966., 120.-143.

²⁹ Miloje PETROVIĆ, “Filozofske ideje u književnom delu Vladana Desnice”, *Stvaranje*, XXII/1967., br. 7-8, 869.

³⁰ *Isto*, 868.

³¹ Vlatko PAVLETIĆ, “Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice”, *Djelo u zbilji*, Zagreb 1971., 205.-251.

³² *Isto*, 232.

³³ Krešimir NEMEC, *Vladan Desnica*, Zagreb 1988., 63.

³⁴ Dušan MARINKOVIĆ, “Igre Vladana Desnice”, *Iz tijesna vremena*, Zagreb 2001., 140.

³⁵ *Isto*, 141.

talog proširuje i Stanko Korać³⁶ koji Desnicu veže uz Gidéa, Benna, Dostojevskog, Th. Manna, Sartrea, Kafku. Slični se katalogi javljaju (nešto ranije) kod Pavletića te (nešto kasnije) kod Nemeca i Dušana Marinkovića.

U analizi književnopovijesnih obrada Desničina romana kao paradigmatična nameće se opreka Krešimira Nemeca koji *Proljeća* sagledava s dva aspekta – kao roman-esej ili “roman-spužvu”³⁷ (otuda usporedba s Proustom, Mannom, Gidéom, Čapekom i dr.) te kao autotematičan roman koji komentira vlastitu romanesknu metodologiju i u tome je smislu blizak europskim autotematičnim djelima Brocha, Huxleya, Jensa i Calvina.³⁸ Vlatko Pavletić povlači paralele i s Pirandellom s kojim Desnicu povezuju “teorija pluraliteta ličnosti i relativnosti kriterija u ocjeni pojedinih ljudskih postupaka” te ironičnost i “humorni nadmoćni stav”.³⁹

Razbijajući stereotip o Desnici kao “realistu matavuljskog kova i šimunovićevske regionalne određenosti”⁴⁰ (na “matavuljsku inspiraciju” reagirao je i Jeremić u svojoj kritici⁴¹), Pavletić imanentnu književnopovijesnu kontekstualizaciju Vladana Desnice u hrvatsku književnost postiže usporedbom s Rankom Marinkovićem (što će donekle potvrditi kasniji interes srpskog književnog povjesničara Radivoja Mikića⁴² baš za tu dvojicu pisaca). Tu sličnost Pavletić ovako argumentira – “... nije ‘bezrazložan čin’ ako uputimo buduće uspoređivače na Desnici mnogo srodnijeg pisca – Ranka Marinkovića, s njegovom digresivnom strukturalnošću u *Zagrljaju*, karakterističnom ironijom, sklonošću literariziranju u *Kiklopu*, galerijom likova istrgnutih iz neuništivih rasadnika dalmatinskih gradića, itd.”⁴³ I Cvjetko Milanja Desnicu svrstava “uz bok” Marinkoviću, ali i Šegedinu, Novaku pa i Krleži.⁴⁴ Ono što prema Milanji povezuje ove autore jest roman kao “autobiografija”⁴⁵ koji pokazuje sav pluralitet hrvatske romaneskne prakse pa poraće ima osim mimetičkog još i egzistencijalistički tip romana, čija je intelektualistička varijanta ostvarena u djelima Šoljana, Šegedina i Desnice.⁴⁶ S druge strane, Dušan Marinković će istovjetnu usidrenost Desnice u srpsku književnost tražiti u paralelama s Rastkom Petrovićem (*Burleska Gospodina Peruna Boga Groma*) i Milošem Crnjanskim (*Dnevnik o Čarnojeviću*).⁴⁷ Zanimljivo je i uočavanje srodnosti s Ivom Andrićem koju spominju Korać, Marinković i Petrović. Usporedbu s Andrićem Korać i Petrović ističu na temelju misaone sistematičnosti koja je zajednička djelima obaju pisaca kod kojih je, kako to formulira Petrović – “književnost jedna vrsta filozofskog traganja za smislom sveta i života”.⁴⁸ Dušan Marinković navodi i konkretne usporedbe s *Ex pontom* i *Prokletom avlijom*, pridodajući još i Selimovićev roman *Derviš i smrt*, čiji je pripovjedač blizak Desničinu.⁴⁹

³⁶ Stanko KORAĆ, *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, Beograd 1972., 152.-221.

³⁷ K. NEMEC, *Vladan Desnica*, 59.

³⁸ *Isto*, 76.

³⁹ V. PAVLETIĆ, “Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice”, 239.

⁴⁰ *Isto*, 209.

⁴¹ Dragan M. JEREMIĆ, “Vladan Desnica, Roman ideja: prvi put, *Proljeća Ivana Galeba* (1957)”, 113.

⁴² Radivoje MIKIĆ, “Poetički stavovi u *Proljećima Ivana Galeba*”, *Gradina*, XX/1985., br. 6.

⁴³ V. PAVLETIĆ, “Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice”, 242.

⁴⁴ Cvjetko MILANJA, *Hrvatski roman 1945.-1990.*, Zagreb 1996., 26.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ *Isto*, 26., 50.

⁴⁷ D. MARINKOVIĆ, “Igre Vladana Desnice”, 141.

⁴⁸ Vidi M. PETROVIĆ, “Filozofske ideje u književnom delu Vladana Desnice”, 868.

⁴⁹ D. MARINKOVIĆ, “Igre Vladana Desnice”, 141.

II.2.

Osim u usporedbama s književnim veličinama, Desničin će se kanonski status graditi i povezivanjem njegove misli s europskim filozofima i teoretičarima. Dragan Jeremić estetsku vrijednost Desničine misaonosti povezuje s autorovom recepcijom Croceove estetike te sintagmom “intelektualna poezija” sintetski opisuje jedinstvenost Desnice kao pisca, najpotpunije ostvarenog baš u *Proljećima Ivana Galeba*. Uz to što je izvrsno poznavao Croceovu misao i prevodio ga, Desnica je ovome estetičaru, kako to navodi Jeremić, iznimno blizak u svojoj kritici teorije tipičnog⁵⁰ – “On kao i Croce smatra da je umjetnost intuitivno saznanje i, još više, da je intuicija pojam koji se može definisati i kao izraz [...] pa je, prema tome, suština poetskog u izrazu, odnosno u upotrebi reči”.⁵¹

I Vladimir Biti će nešto kasnije potvrditi ovu usporedbu te pozivajući se također na Desničinu kritiku teorije tipičnog zaključiti – “Forma pak nije nešto što se kao prikazano vidi, nego nešto što kao prikazivanje *omogućuje* viđenje”.⁵²

Nemogućnost istinskog poznavanja Drugoga, koju Korać kod Desnice ilustrira pričom o Slinku,⁵³ polazište je koje Desnicu veže uz Bergsonovu filozofiju intuicije, ali i upravo spomenuti kročeanizam. Utjecaj Bergsonovih koncepata vremena i intuicije na Desnicu, nešto prije Koraća, razmatra i Vlatko Pavletić – “Desnica se priklonio bergsonovskom intuiranju života kao trajanja (*durée*), a ne kao umnožavanja pojedinačnih događaja u povratnom nizu (tzv. rekurencija). Desnicu ne zanima ono što se zbililo, nego ono što biva...”⁵⁴

Zanimljivo je da će neke interpretatore Desničina romana posebno privući Bahtinove teorijske kategorije, premda, naravno, naš pisac nije poznavao opus ruskog teoretičara. Tako Radivoje Mikić *Proljeća* tumači kao svojevršno opiranje Bahtinovu konceptu “monološke kompozicije”,⁵⁵ dok se u tekstu Vladimira Bitija posredni kanonizacijski postupak prepoznaje u povezivanju misli Ivana Galeba s teorijskim iskazima Bahtina (uz to i W. Benjamina i E. Lévinasa), ali ovaj put s pojmovima karnevala i polifonijskog romana. Ono što se Bahtinovom polifoničnošću postiže jest, prema Bitiju, distanca autor/lik/čitatelj koja se ostvaruje kroz svojevršnu emancipaciju svijesti likova u polifonijskome romanu u kojemu autorska svijest ne može progutati “samosvijesti” svojih likova, što pak rezultira opasnošću za čitatelja, izloženog time “skrivenom autorskom smijehu”.⁵⁶ Bahtinovskim se konceptom polifonije, bez izravnog pozivanja na ruskog teoretičara, koristi i Krešimir Nemeć, označavajući njime tematizaciju estetike i umjetnosti u Desničinu romanu.⁵⁷ Ta bi problematika imala, dakle, za Nemeća poseban status u inače monološki koncipiranu romanu, s protagonistom kao “centralnom konfesionalnom svijesti”.⁵⁸

⁵⁰ Dragan JEREMIĆ, “Vladan Desnica”, *Prsti nevernog Tome*, Beograd 1965., 166. Jeremić tu, naravno, misli na Desničin esej “Jedan zakašnjeni prilog diskusiji o ‘tipičnome’”, objavljen izvorno 1954. te u Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo*, knj. I, Zagreb 2005., 149.-156.

⁵¹ *Isto*, 166.-167.

⁵² Vladimir BITI, “Mama-Yumba i Mumbo Jumbo: *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice”, *Doba svjedočenja: tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb 2005., 166.

⁵³ S. KORAĆ, *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, 184.

⁵⁴ V. PAVLETIĆ, “Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice”, 230.-231.

⁵⁵ R. MIKIĆ, “Poetički stavovi u *Proljećima Ivana Galeba*”, 89.

⁵⁶ V. BITI, “Mama-Yumba i Mumbo Jumbo: *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice”, 166.

⁵⁷ K. NEMEĆ, *Vladan Desnica*, 84.

⁵⁸ *Isto*, 61. O toj svojevršnoj kontradikciji kod Nemeća v. V. BITI, *n. dj.*, str. 155, bilj. 324.

II.3.

Odnos analiziranih tekstova prema ideološkom sloju romana i povijesnom vremenu koje roman tematizira ili u kojem je objavljen nije tako istaknut kao kanonizacijski argumenti na koje smo upravo uputili, ali je u nekim tekstovima ipak prisutan. Desničinu viziju svijeta Dragan Jeremić određuje kao “integralističku” odnosno kao onu u kojoj se polovi Desničine “kontradikcije” ne isključuju nego supostoje u osebujnoj autorovoj dijalektici koju Jeremić naziva “dijalektički relativizam” (u čemu još i prije Pavletića spominje usporedbu, odnosno ovdje suprotnost Pirandellu). U tome kontekstu razumljivi su i “gnoseološki relativizam” (tj. shvaćanje da je istina subjektivna jer spoznajne iskaze o svijetu uvjetuje pojedinačno osjećanje svijeta), kao i aksiološki “herojski optimizam” (tj. prisutnost načela nade u tragičnoj ljudskoj sudbini, što čovjeka tjera na aktivizam) koji su, prema Jeremiću, “sljubljeni” u zajednički svjetonazor i Desnice i Ivana Galeba.

Nasuprot Jeremićevu “integralizmu”, Miloje Petrović Desničinu viziju svijeta definira sintagmom “filozofija mogućnosti”. Takvim razumijevanjem on veže Desnicu uz marksističku misao, konkretnije marksističku antropologiju koja promatra čovjeka kao “biće mogućnosti” i određuje ga njegovom akcijom. Iako se takvo približavanje marksizmu možda može tumačiti i kao svojevrsna integracija Desnice u hegemonijski ideološki diskurs, Desničini je svjetonazor, kako to vidi Petrović, bliži egzistencijalizmu, odnosno “egzistencijalnoj dijalektici ljudskog postojanja” razvijenoj u “cjelovitom sistemu filozofske antropologije”.

Kao važne komponente Desničina pogleda na svijet Vlatko Pavletić, osim relativizma, spominje i tihizam (prevlast slučaja nad zakonitošću). Pavletić paralelu povlači i s Martinom Heideggerom koji izravno ne utječe na Desnicu, ali u *Proljećima Ivana Galeba* Desnica je, prema Pavletiću, dosegao Heideggerov ideal književnog čina koji je “otvaranje bića u svojem bitku: događaj istine”.⁵⁹ I Vladimir Biti na temelju Galebovih refleksija o razlici između javne i privatne smrti u Desničinih *Proljećima* prepoznaje Heideggerovu tezu o autentičnome opstanku koji je zapravo bitak-k-smrti.⁶⁰

Filozofičnost – nazovimo tako relativno često prizivanje filozofskih autoriteta (Bergson, Croce, Heidegger, Lévinas i dr.) ili pak označavanje idejno-tematskog svijeta Desničina romana samim pojmom *filozofija* – nadaje se, dakle, kao jedan od dominantnih deskriptivnih atributa *Proljeća*, kako u ranoj književnoj kritici (Jeremić, Pejović, Penčić), tako, čini se još izraženije, u kasnijim književnopovijesnim radovima (Jeremić, Petrović, Pavletić, Korać, Biti). Taj se uvid može činiti i posve očekivanim pa i banalnim, kad se imaju u vidu ispovjedno-autobiografski *procédé* i intelektualni status protagonista te golemi tematski raspon romana, velikim dijelom realiziran esejističkim diskursom. Ipak, u svojevrsnom imanentističkom otporu (pre)naglašavanju idejnih dosega *Proljeća* dio će književnih povjesničara ili naprosto preskočiti tu analitičku rubriku (Peleš, Mikić), ili pak istaknuti nesustavnost Galebove misli (“pripovjedni subjekt ne teži izlaganju nekog filozofskog sustava, nazora, ideologije”)⁶¹ ili čak tvrditi da je upravo takva svijest Desničina junaka (post)moderna/aktualna (“suvremena svijest naprosto bježi od

⁵⁹ V. PAVLETIĆ, “Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice”, 224. Autor se osvrće na Martina Heideggera, *Izvor umjetničkog djela*.

⁶⁰ V. BITI, “Mama-Yumba i Mumbo Jumbo: *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice”, 145.-148.

⁶¹ K. NEMEC, *Vladan Desnica*, 70.

uspostavljanja bilo kakvog koherentnog sistema tumačenja svijeta i čovjeka”).⁶² Već bi se i takav Desničin idejni minus-postupak mogao tumačiti kao svojevrsni izraz otpora ideološkom dogmatizmu. Do sličnih će zaključaka doći Pavletić i Korać, dvojica Desničinih interpretatora koji su svoje radove objavili početkom 1970-ih, a koji se, međutim, nisu libili potrage za ideološko-političkim inskripcijama. Tako će Pavletić u Desničinu opusu prepoznati izraz “umjetničkog poštenja jednog građanski liberalnog, lucidnog ali neradikalnog svjedočanstva o građanskom društvu i nekim rustikalnim epizodama života na području urbane Dalmacije [...] i njezina zaostalog seljačkog zaleđa...”.⁶³ Atributi “neradikalnog građanski liberalnog” izravno će se potvrditi u Galebovoj antipatiji prema “samozadovoljstvu i prepotenciji vlasti” oličenoj u metafori generalova trbuha u 45. poglavlju romana te u kritici mitologizacije državotvorne ideje, kako Pavletić čita smisao epizode o Mama-Yumbi.⁶⁴

I Korać će, unatoč općenitoj tvrdnji kako je u Desničinu književnom radu naglasak stavljen na kozmičkom doživljaju svijeta i interesu za antropološke (izvanpovijesne) aspekte, a ne toliko na “društvene, političke, sociološke forme” čovjekova života,⁶⁵ pokazati ponešto zanimanja za političko u Desničinu romanu te će ekstenzivno citirati Galebova razmišljanja o političkoj vlasti i njegovu “teorijicu o državi” za “ličnu upotrebu” iz 48. poglavlja, s paradoksalnim zaključkom o odumiranju naroda umjesto odumiranja države.⁶⁶ Zanimljivo je i da će Korać, jedini od svih ovdje analiziranih interpretatora Desničina romana, tezu o Galebovoj antidogmatičnosti argumentirati politički najeksplicitnijim dijelom romana – epizodom o odnosu protagonista prema nesretnom revolucionaru Radivoju.⁶⁷

Izlažući se opasnosti simplificiranih shema dominantnog povijesnog narativa, smjelo bi se zaključiti kako su poglavito Pavletićeva, ali i Koraćeva interpretacija *Proljeća* paradigmatične za hrvatsku/jugoslavensku kritiku poslije Informbiroa i naročito poslije “pada Rankovića” te da su i sve kasnije interpretacije, unatoč izbjegavanju izravnog povezivanja romana s političkim diskurzom, baštinile ponešto od tog ozračja antidogmatizma/antotalitarizma. Sve u svemu, interpretacijskom kontekstualizacijom u korpus kanonskih djela zapadne književnosti književnopovijesna su tumačenja Desničinih *Proljeća* od 1960-ih do danas zadržala i, naravno, dodatno razradila i obogatila estetske argumente kritike iz 1950-ih. Isto vrijedi i za analizu filozofskog potencijala romana, dok su se inskripcije nižih razina misaonosti, one ideološko-političke, ili eksplicitno negirale ili im je podareno još manje pozornosti nego u kritikama iz vremena dok je roman još bio književna novost. Epizode o Radivoju, smrtno bolesnom generalu i starim liberalima okupljenima oko Ivanova djeda književne su povjesničare privlačile malo ili nimalo.

⁶² D. MARINKOVIĆ, “Igre Vladana Desnice”, 142.

⁶³ V. PAVLETIĆ, “Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice”, 206.-207.

⁶⁴ *Isto*, 240.

⁶⁵ S. KORAĆ, *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, 167., 170.

⁶⁶ *Isto*, 206.-207.

⁶⁷ *Isto*, 217.-218. Ne zanemarujući vrijednost inspirativnih eruditskih povezivanja Desničina djela sa suvremenom filozofskom i književnom misli u Koraćevu tekstu, teško je oteti se dojmu da bi opaska Vladimira Bitija kako je Desničin roman gospodario kritikom, a ne kritika njime (Biti, *n. dj.*, 155.) možda najbolje pristajala upravo Koraćevoj analizi, koja vrvi apodiktičkim tvrdnjama, koje se dijelom oslanjaju na tematski sloj Desničina romana, a dijelom donose “duboke istine o svijetu” – primjerice: “Građanin je onaj koji stvara kult predmeta i koji se u naše vrijeme sve više utapa u tehnokratsku poplavu predmetnog svijeta.” (Korać, *n. dj.*, 164.) ili: “A nadoknaditi boga najveći je etički problem u današnjem svijetu.” (Korać, *n. dj.*, 195.)

III.1.

Na prvom koraku naše analize ideološkog potencijala *Proljeća Ivana Galeba* ispitajmo misaoni autoritet pripovjedača kao polazište svakog tumačenja romana. Implicitno ili eksplicitno identificiranje autora s glavnim likom, uočili smo, jedno je od općih mjesta kritičkog i književnopovijesnog pisanja o Desničinu romanu. Argumenti za takvu postavku pronalaze se u inkorporiranju starijih Desničinih fikcionalnih djela (pripovjedaka),⁶⁸ ali, što zvuči još uvjerljivije, i esejističkih tekstova u roman.⁶⁹ *Proljeća* kao sinteza Desničine misli i Ivan Galeb kao autorov portparol kao da su polazni, općeprihvaćeni, zdravorazumski aksiomi svake analize tematsko-idejnog svijeta Desničina romana. Time opet kao da se previđa još očiglednija pretpostavka o razlikama dviju instancija: o pripovjedaču u prvom licu koji zna jednako ili manje od autora, ali koji se usuđuje činiti ili o činjenju javno snatriti jednako ili više od svog tvorca. Stoga ćemo se u ovoj analizi ograničiti samo na zatvoreni svijet *Proljeća* i na njihova pripovjedača.

Najprije valja odvagnuti Galebov misaoni autoritet, i to jednostavnom usporedbom njegovih “jakih” i “slabih strana”. U one prve ulaze neobično široko iskustvo u promatranju ljudi u različitim egzistencijalnim situacijama (što je Galebu omogućio život putujućeg glazbenika)⁷⁰ te nadmoćna pozicija u vremenu pripovijedanja koju donose Galebova starost i izvjesna blizina smrti. To potonje vrednovanje starosti kao intelektualno superiorne sinteze djetinjeg osjećanja svijeta i rekonceptualizacije iskustava srednje dobi, pripada samoj unutrašnjoj aksiologiji romana i ni na jednom se mjestu ne dovodi u pitanje, tj. ne podliježe univerzalnom načelu kontradiktornosti. Slabe Galebove strane njegove su životne traume: odrastanje bez oca, smrt svih bližnjih (posebice kćeri), krivica za samoubojstvo bivše djevojke i raspad braka, ekonomska propast obitelji, neuspjeh u karijeri. Naravno, sve te traume s mogućeg stajališta imanentne aksiologije, tj. vrijednosnog sustava izgrađenog u samom književnom tekstu, mogu se integrirati u intelektualni potencijal junaka kao njegov svojevrsni iskustveni višak. No, one uvijek čine bitnu razliku u odnosu na “bogolikost” sveznajućeg pripovjedača i građansku ograničenost autora.

III.2.

Na drugom koraku naše analize nastojat ćemo doprijeti do dubinskog, u izvjesnoj mjeri vrijednosno neutralnog, idejnog sloja romana; drugim riječima, do temeljnih načela o svijetu koja uvjetuju pojedinačne ideološke iskaze. Zapravo, nećemo trebati nastojati ni do čega dopirati, nego naprosto parafrazirati već spomenutu postavku Dragana Jeremića o *integralizmu* kao Galebovoj (kod njega i Desničinoj) viziji života.⁷¹ Naime, tu dubinsku semantičku potku *Proljeća* možemo na najapstraktnijoj razini označiti kao binarizam, a konkretnije kao dvojstvo kontradiktornih pojmova/pojava/načela. Dijalektika te

⁶⁸ V. PAVLETIĆ, “Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice”, 208.-209.

⁶⁹ K. NEMEC, *Vladan Desnica*, 66.-67.

⁷⁰ Taj se iskustveni autoritet samopripovjedača u prvih deset poglavlja romana čak tri puta evocira katalozima zapamćenih slika, primjerice u 8. poglavlju: “Gledao sam kraljeve u izgnanstvu, generale poslije neslavne kapitulacije, pregaoce i fanatike poslije sloma njihove zavjetne misli i nad ruševinama njihovog životnog djela.” (Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, Zagreb 1977. [PSHK knj. 117/2], str. 24.; slično i u 4. poglavlju, str. 15 te u 10. poglavlju, str. 31.)

⁷¹ D. JEREMIĆ, “Vladan Desnica”, 170.-173.

kontradiktornosti ne pretpostavlja uzajamno isključivanje ili nadilaženje nekom trećom dimenzijom već upravo mirnu koegzistenciju suprotstavljenih polova pa odatle Jeremić i odabire vrlo prikladan pojam *integralizma*. Kontradiktornost u *Proljećima* nije, dakle, samo moguća pojava u skupu raznolikih značenjskih/idejnih mogućnosti već temeljna odlika tog skupa, koja ga čini svojevrsnim binarnim sustavom.⁷² Time se, međutim, ne implicira svekolika simetričnost kontradiktornih polova; oni su samo u spoznajnom smislu jednakovrijedni (kako to sintagmom *gnoseološkog relativizma* označuje Jeremić), dok u pojedinačnim pojavnostima jedan od polova često zadobiva neki drugi, kvantitativni oblik prevlasti.

Pokušajmo to oprimjeriti sadržajem romana. Aksiom kontradiktornosti najeksplicitnije je iskazan u nebrojeno puta citiranim iskazima iz razgovora Ivana i fra Anđela u 38. poglavlju romana, točnije u Ivanovoj definiciji čovjeka kao “skup[a] intimnih kontradikcija zašivenih u jednu ljudsku kožu” te u njegovoj tvrdnji da je “kontradiktornost [...] jedan od temeljnih zakona ljudske psihe”. Postavku o asimetričnoj prirodi te kontradiktornosti možemo ilustrirati kontrastivnim portretiranjem dvaju Ivana u poglavljima 42-44. Nekad, u gimnazijskim danima “svjetonazorski dvojnici”, u zreloj dobi dvojica su Ivana oličenja različitih životnih stilova i njima pripadajućih svjetonazora: apotekarov sitnopošjednički malograđanski mentalitet kao da nema ništa zajedničko s Galebovom intelektualno-vagabundskom prirodom i njegovim tezama o filistarskoj “tužnoj sreći” kao najtužnijoj stvari na svijetu. I kad se čitatelju čini da su obje apotekarove žudnje: za intelektualnom potvrdom (objavljivanje pjesama) i za Galebovom zavisti zbog njegova materijalnog uspjeha podjednako neostvarive (posebice ova druga), Galeb najednom, pri samom kraju te duge epizode, priznaje kako “klica zavisti” ipak vjerojatno čuči u njemu, kao jedno od njegovih “nebrojenih kontradiktornih *ja*”. Semantička logika romana nameće zaključak: malograđanska žudnja za sitnim posjedima, društvenim ugledom i moći, za komforom “tužne sreće”, zasigurno nije dominantna crta Galebove osobnosti – prije bismo rekli upravo suprotno – no, ona ipak nije ni dokraja potisnuta mogućnost realizacije Galebova karaktera.⁷³

⁷² Kontradikciju kao bitno obilježje semantike *Proljeća* ističe već i kritičar Boško Novaković (*n. dj.*, 168.) te gotovo svi kasniji interpretatori (Petrović, *n. dj.*, 871.-872.; Pavletić, *n. dj.*, 228.; Korać, *n. dj.*, 194.; Mikić, *n. dj.*, 85.; Nemeć, *n. dj.*, 85.-90.; Biti, *n. dj.*, 160.-161.). No nitko od njih neće poput Jeremića inzistirati na središnjoj važnosti tog svjetonazorskog načela i njegovoj spoznajnoj potenciji. Nemeć će, primjerice, ustvrditi: “U osnovi je Galebova shvaćanja svijeta, bez sumnje, *coincidentia oppositorum*. Načelo životnih protuslovlja i pokušaj njihova objedinjavanja provlači se kao lajtmotiv kroz čitav roman: proljeće kontrapunktira smrti, svjetlo tami, dobro zlu, beskraju konačnosti.” (85.) Takva tvrdnja kao da sama stoji u kontradikciji s ranijom, ovdje već citiranom, postavkom istog autora kako Desničin “pripovjedni subjekt ne teži izlaganju nekog filozofskog sustava, nazora, ideologije”. (70.) Kontradikciju je moguće razriješiti samo ako se uz “filozofski sustav, nazor, ideologiju” pretpostavi atribut “etabliran” (već potvrđen, otprije postojeći, prepoznatljiv). M. Petrović je pak *Proljeća* promatrao kao filozofski tekst koji se ne može rubricirati pod neki postojeći *izam* (Petrović, *n. dj.*, 869.).

⁷³ Podsjećamo na to da je Jeremićevu apsolutizaciju načela kontradiktornosti u Desničinu romanu, sintetiziranu u konceptu integralizma, kritizirao Miloje Petrović, označivši idejni svijet *Proljeća* sintagmom “filozofija mogućnosti”. Čini se da uvidi dvojice ranih interpretatora – ako se supostave, a ne suprotstave – iscrpljuju gotovo sav potencijal dubinske semantike romana. Naime, ako kontradikcija jest dominantno načelo Galebova “shvaćanja svijeta” (uostalom, njezinu važnost ni Petrović nije negirao, vidi *n. dj.*, 871.-872!), značajan dio onog što njime nije pokriveno mogao bi se vezati uz koncept “mnoštva mogućnosti”, poetski iskazan u umetnutoj priči o čovjeku koji je odlutao od kuće i nikad se nije vratio pa se pripovjedač najprije istražiteljski domišlja njegovoj sudbini, zamišljajući ga naposljetku kako hoda duž više putova odjednom (objavljeno i kao samostalna pripovijetka “Delta”). Taj simbol delte kao čovjekove žudnje za mogućim životnim alternativama učestalije se javlja u završnom dijelu romana, najeksplicitnije u poglavljima 53 (Ivanov otac kao oličenje ostvarene *delt*!), 55 i 56. S obzirom na to da nam se čini kako se tako shvaćeno načelo mogućnosti u romanu uglavnom vezuje uz prostor osobne žudnje, a ne kolektivnih utopijskih projekcija, prednost smo i u našoj interpretaciji dali kontradikciji, tj. Jeremiću pred Petrovićem.

III.3.

Temeljno Galebovo načelo kontradiktornosti, što, kako smo upravo naznačili, smatramo i dubinskom semantičkom potkom romana, vodi nas do Galebova odnosa prema etabliranim političkim ideologijama. Naime, ako Galeb svoj ideološki profil, odnosno svoj odnos prema etabliranim ideologijama, vješto skriva, mjesta “nenamjernih” (podsvjesnih) razotkrivanja mogli bismo potražiti tamo gdje dosljednost u odnosu prema načelu kontradikcije biva iznevjerena.

Prisjetimo se motiva iz 35. poglavlja u kojem Galeb kratko razmatra teoriju o “umjetnosti kao kompenzaciji”. Ta ga teorija podsjeća na poznanika pjesnika, “fizički neugledna”, ispodprosječnog stasa, “koji je u svojim spisima, naprotiv, bio jeziv senzualac i besprimjeran Don Juan”. Zbog te kontradiktornosti pjesnikova fizičkog izgleda i sadržaja njegovih knjiga Galeb priznaje da poslije nije “više vjerovao čak ni njegovim [pjesnikovim, op. autora] patriotskim stranicama”. Sličan se primjer javlja i u 44. poglavlju, ovaj put iz rakursa Galebova školskog druga Mate, inače vrlo autoritativnog i Galebu svjetonazorski bliskog lika – riječ je o crtici o književniku konvertitu, koji se od ljevičara pretvorio u progonitelja svjetske revolucije, nakon što je zdesna dobio svojih “pet odijela” za kojima je žudio još dok je bio na ljevici. Indikativnim se čine ta dva ekscesa kritizirane, “nedopuštene” kontradiktornosti. Oba se, naime, nalaze u značenjskoj blizini političke vlasti jer valjda nije slučajno da kontradikcija pjesnikove intime minira vjerodostojnost upravo njegove domoljubne (političke!) poezije, kao što se i književnikov ideološki zaokret ocjenjuje izrazom političke potkupljivosti. Nema u tim primjerima, naravno, ničeg osobitog ako se promatraju iz rakursa neke trivijalne građanske svijesti, no Galebova se baš od te i takve nastoji distancirati.

Sličan će se postupak negirane kontradikcije i približavanje svijesti pripovjednog subjekta masi prosječnih ljudi dogoditi i u najizravnijoj tematizaciji političke vlasti. U drugom dijelu 28. poglavlja Galeb rezonira o vlasti kao hijerarhijskoj strukturi u kojoj svatko, da bi upravljao tuđom voljom, mora nekome podčiniti dio vlastite. Ista će se tema dalje razraditi u epizodi s bolesnim generalom u poglavljima 45, 47 i 48. Galebov sarkastičan odnos prema generalu neće, međutim, proći bez ispovjedničkog priznanja: “No možda sam neumjesno jednak prema bijednom generalu. Ta smiješna mala slabost, to je uvijek ono pubertetsko bundžijstvo, ona moja stara netrpeljivost prema kapama i šapkama, rozetama i amblemima, epoletama i gajtanima – prema svemu što označava i simbolizira vlast.”⁷⁴ To “pubertetsko bundžijstvo” – dakle, jednu ideološku konstantu svoje ličnosti, duhovito predstavljenu u zamišljenoj sceni zaustavljenog prometa zbog prolaza “visokog para” koji se vraća s *Tedeuma* ili ide u posjet Turskoj “da tamo potvrdi ‘tradicionalno prijateljstvo naših dvaju naroda’”, što u Ivana izaziva želju da među mladima podjaruje “duh insubordinacije” – Galeb predstavlja kao svojevrsnu populističku crtu vlastita vrednovanja svijeta, koju dijeli s “devedeset i devet posto ljudi”, bez obzira na političko opredjeljenje. Ta je crta pak – zbog koje Galeb s generalom može suosjećati tek na njegovoj samrti koja ga napokon izjednačava s običnim ljudima – u kontradikciji s prevladavajućim elitističkim ideologemom. Izvor Galebova “bundžijstva” leži u antinomiji, tj. nepomirljivoj suprotstavljenosti “između gavana i siromaha, između upravljača i upravljano, a koje potječe jednostavno odatle što siromah potencijalno vidi sebe u ruhu gavana, zlosretnik u koži sretnika, upravljani u odori vlastodršca”.⁷⁵

⁷⁴ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 221.

⁷⁵ *Isto*, 222. Poigravajući se Galebovom logikom, možda i preko granica koje bi dopuštao njegov filozofski ukus, u ovoj bismo popularnoj žudnji za društvenim usponom mogli prepoznati sraz njegovih dvaju svjetonazorskih načela:

Populističkim poistovjećenjem “siromaha”, “zlosretnika” i “upravljenog” s “pristojnim čovjekom”, Galeb se pita: kako se taj “pristojan čovjek” treba odnositi prema državnoj vlasti (koja se u posljednje vrijeme nastoji modernizirati, ali to uspijeva tek u beskriznim situacijama!). Odgovor je indikativan – “kao zemlje s liberalnom vladavinom prema Vatikanu: stanje bez konkordata”; treba se koristiti uslugama države (prometnim, poštanskim, kulturnim) i izvršavati obveze koje ne može izbjeći (porez, vojni rok i sl.), ali ništa više od toga.⁷⁶ Čini nam se da bi se s pozicija hegemonijske misli u Jugoslaviji prije 1952., takve ideje možda moglo označiti kao izraz anarholiberalizma.

Svi spomenuti motivi teme političke vlasti u Desničinu romanu imaju vrlo apstraktan, gotovo univerzalan karakter. No, ima u *Proljećima* i nekih tragova konkretnih političkih ideologija. Epizoda o komunistu Radivoju, primijetili smo već, bila je svojevrsni lakmus-papir za ideološku oštricu u suvremenim kritikama. Kao i s generalom, Galeb može suosjećati s Radivojem kao s običnim čovjekom, s njim to lakše jer Radivoj ne samo da ne sudjeluje u vlasti nego je njezina žrtva u najdoslovnijem smislu. S druge strane, Radivoj je oličenje upravo suprotne idejne dijalektike: on je, Galebovim rječnikom, *monoman*, gorljivi zastupnik samo jedne ideje pa u njegovu duhovnom obzoru nema mjesta za galebovsku koegzistenciju kontradiktornih polova. Da je roman kojim slučajem bio objavljen sedam-osam godina ranije (a moglo je i tako biti), kritika bi vjerojatno u Radivoju prepoznala subverzivnu metaforu komunizma. Potkraj pedesetih i u sljedećim desetljećima Radivoj se mogao tumačiti kao metafora dogmatizma, komunističkog ili bilo kojeg drugog, a time ni Galebov koncept monomanstva nije više mogao biti subverzivan.

Možda je drugi primjer, liberalizam, nešto zanimljiviji. Tema liberalne ideologije ulazi u roman u 11. poglavlju, pri portretiranju Ivanova djeda i njegovih bradatih “liberala starog kova”. I premda ti opisi ulaze u kategoriju nostalgичnih prisjećanja, Ivanova je svjetonazorska distanca prema djedu izrazito naglašena: on se od početka samodefinira kao bakin unuk i čista suprotnost djedu kao oličenju materijalističke praktičnosti i političke angažiranosti. S druge strane, iz kasnije vizure, pretpostavljamo međuratnog razdoblja, prisjećanje na politikantske smicalice starih, devetnaestostoljetnih liberala u razgovoru Petra i Ivana u 51. poglavlju izaziva uzdah: “O dobra stara liberalska vremena!”

Dvije spomenute ideologije, komunizam i liberalizam, izravno se sučeljavaju u epizodi o Radivoju. U nemogućnosti uspostavljanja prisnijeg kontakta s Radivojem, Ivan Galeb u 67. poglavlju zamišlja scenu njihova ideološkog razračunavanja: brani se svojim pretkom – djed mu je bio liberal, što je onda bilo “napredno”, puno bolje nego “klerikalac” ili “apsolutist”; on, Galeb, doduše, pripada građanskoj kulturi, ali ona je iznjedrila i socijalizam, i ne može se tek tako likvidirati. Preuzimajući Radivojevu vizuru, Ivan sebe, u toj metapredodžbi, atribuirao nizom diskvalifikacija: “malograđanin, anarhoindividualist, lumpenproleter, idealistička namiguša”. Da je roman kojim slučajem bio objavljen sedam-osam godina ranije (a moglo je i tako biti), kritika bi vjerojatno Desnicu i njegovo djelo počastila baš takvim atributima. Socrealistička kritika mogla bi, doduše, čitav roman interpretirati kao priču o propadanju starog građanskog svijeta: Galeb je posljednji izdanak svoje obitelji, a i on je na samrti. No, Desnica je doskočio i takvoj imaginarnoj kritici – roman je završio hepiendom, kojem se njegov lik, pisac romana o Athanatiku, krvavo narugao u 49. poglavlju *Proljeća!*

osobna žudnja za alternativnim mjestom na društvenoj hijerarhiji (još neostvarena mogućnost) onemogućuje mirno supostojanje polova kontradikcije.

⁷⁶ *Isto*, 224.-225.

III.4.

Neka nam liberalizam posluži kao most za povratak na razine idejnog potencijala *Proljeća*, koje su dublje od povijesno etabliranih političkih ideologija.⁷⁷ Liberalizam se, pogotovo danas, doživljava kao jedna od temeljnih odrednica modernizma. Atribut modernosti kojim se u starijim tekstovima označava Desničini roman nema, naravno, veze s modernom kao dugom epohom koja započinje prosvjetiteljstvom, a završava postmodernom. No, kad u jednom od recentnijih radova o *Proljećima* Vladimir Biti, nakon inače superlativnih ocjena romana, završi svoju studiju usporedbom s jednim ipak bitno novijim, postmodernističkim romanom (Ishmael Reed, *Mumbo Jumbo*, 1972.) i zaključkom kako su *Proljeća* izraz (a ne, možda, negacija?!) “modernističkog eurocentričnog i falocentričnog mita”,⁷⁸ stvar postaje problematična. Tim više, što Dušan Marinković upravo u Desničinu romanu vidi najavu postmodernističkih romanesknih koncepata u kasnijoj srpskoj književnosti, kod Danila Kiša, Borislava Pekića, Milorada Pavića.⁷⁹ I premda se u konstruiranju ove problematike umeće nesporazum o razlici poetičkog i ideološkog, uvažavajući novija istraživanja autora koncepcije ovogodišnjih Desničinih susreta, profesora i kolege Zorana Kravara, postavljamo pitanje o primjerenosti uvođenja treće kategorije – antimodernizma – pored dihotomije modernizam/postmodernizam. Potvrđan odgovor na pitanje: ima li u *Proljećima* ulomaka antimodernističke dokse, iznijet ćemo taksativno, u nekoliko tvrdnji. S antimodernističkom su doksom,⁸⁰ dakle, sukladni:

- Galebova kritika racionalnosti, odnosno tvrdnja da racionaliziranju svijeta prethodi osjećanje svijeta (primjerice, u 2. poglavlju, u kojem se o filozofiji razmišlja kao o načinu osjećanja i izrazu psihičkog ustrojstva onog koji filozofira);
- temeljna i ovdje već raspravljena Galebova integralistička dijalektika: svijet kao harmoničan totalitet, kao supostojanje, a ne borba kontradiktornih pojava;
- dominacija elitističkog ideologema (primjerice, u Galebovoj misli u 17. poglavlju kako su velike ljepote i umjetnosti dostupne samo dijelu ljudi, zatim slična teza u 19. poglavlju da je misao smrti dana samo izabranima ili Galebova snobistička primjedba u 32. poglavlju o krivo izgovorenoj stranoj riječi kao sitnici koja može ubiti ljubavni zanos ili pak slična izjava u 50. poglavlju: “Nikada nisam volio ništa jeftino, pa ni jeftina umirenja savjesti.”⁸¹);
- afirmativan odnos prema orijentalnom (zoroastrizam u 2. poglavlju), ruralnom (Galebova dojilja u 12. poglavlju; slijepi dječak sa sela u bolnici u 57. poglavlju) i mitskom (primjerice u Galebovim mislima u razgovoru s fra Anđelom u dugom 37. poglavlju o starom bogu kao “privilegiji” iz “doba djetinjstva čovječanstva, proljeća ljudskog roda, zlatnog doba kad je mlado čovječanstvo živjelo u zemaljskom raj u fantazije, u carstvu mitosa”⁸²);
- predodžba o povijesti/prošlosti kao teretu ljudske duše (u 63. i 64. poglavlju).

⁷⁷ Kako ne bismo ponavljali ono što je u dosadašnjoj literaturi konsenzualno prihvaćeno, preskaćemo dobro argumentirano povezivanje Desničinih opusa s egzistencijalističkom filozofijom i književnosti. V. o tome M. PETROVIĆ, “Filozofske ideje u književnom delu Vladana Desnice”; S. KORAĆ, *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, 172., 193., 211.

⁷⁸ V. BITI, “Mama-Yumba i Mumbo Jumbo: *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice”, 171.

⁷⁹ D. MARINKOVIĆ, “Igre Vladana Desnice”, 139.

⁸⁰ ZORAN KRAVAR, *Antimodernizam*, Zagreb 2003., 31.

⁸¹ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 242.

⁸² *Isto*, 158.

Sukladnost s konceptom antimodernističke historionomije, kao “umovanja o zakonima povijesti i predvidivosti njezina budućeg odvijanja”,⁸³ pokazuje Galebovo shvaćanja ljudskog vijeka – nazovimo to “antroponomijskom strukturom”: u djetinjstvu čovjek je sjedinjen s prirodom i svemirom; srednju, dekadentnu dob obilježavaju egotizam i homocentričnost (gubitak veze s prirodom), dok je starost iskustvom obogaćeni povratak u djetinjstvo (usp. poglavlja 9, 13, 18, 32, 73).

Najuočljiviji odmaci od antimodernističke dokse mogu se detektirati u Galebovu neprihvatanju stroge društvene hijerarhije (hijerarhije vlasti), o čemu smo već raspravljali, te u ponešto ipak prenaplašenom individualizmu (primjerice, u razmišljanju o nezamjenjivosti vlastitog *ja* u 55. poglavlju ili u svojevrsnoj pohvali samoće u drugom dijelu 65. poglavlja). Time i njegova elitistička ideologija nema posve antimodernistički karakter.

Naš je prilog tumačenju *Proljeća Ivana Galeba* pošao od kontradikcije kao temeljnog principa pripovjedačeva (Galebova) viđenja svijeta. Analiza je pokazala dovoljno nedosljednosti u Galebovoj kontradikciji pa bi se taj tvrdi logički pojam možda mogao zamijeniti pomodnijom riječi *ambivalencija*. A opet, analitičar se ne može oteti dojmu kako u *Proljećima* “ima sistema” (S. Korać), samo što žudnja da se do njega dopre uglavnom ostaje nezadovoljena. Možda i zato jer Desnica gospodari svojim analitičarima, a ne analitičari njime.

TODESENTHEBUNG AUS DEM STERBEZIMMER: IDEOLOGIE- UND MACHTKONZEPTE IN DER REZEPTION DES ROMANS *PROLJEĆA IVANA GALEBA* VON VLADAN DESNICA

Zusammenfassung: Die Autoren haben versucht, das Thema der Tagung (“Ideologie der Macht und Ideologie des Textes”) mit dem Kanonisierungsprozess des Romans *Proljeća Ivana Galeba* in Verbindung zu bringen. Ihre Untersuchung der zeitgenössischen Kritik und der späteren literaturgeschichtlichen Interpretation hat aber wenig Interesse für die ideologischen/politischen Eintragungen im Roman entdeckt. Stattdessen wurde das Meisterwerk von Desnica vor allem durch den poetologischen Vergleich mit den kanonisierten Schriftstellern (z. B. M. Proust, Th. Mann) beziehungsweise durch die Detektion von Spuren der modernen europäischen Philosophie (z. B. B. Croce, H. Bergson) kanonisiert. Deshalb haben die Autoren im letzten Teil ihres Textes eine eigene Interpretation der mit der politischen/ideologischen Bedeutung belasteten Stellen des Romans unternommen. Dabei haben sie auch auf die Elemente der antimodernistischen *Doxa* im Roman hingewiesen.

Schlüsselwörter: Vladan Desnica, *Proljeća Ivana Galeba*, politische Macht, Ideologie, Kritik, Antimodernismus

⁸³ Z. KRAVAR, *Antimodernizam*, 37.

Literatura

- Vladimir BITI, "Mama-Yumba i Mumbo Jumbo: Proljeća Ivana Galeba Vladana Desnice", *Doba svjedočenja: tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb 2005., 135.-171.
- Duško CAR, "Igre proljeća i smrti", *Literatura*, Zagreb, II/1958., br. 9, 840.-843.
- Vladan DESNICA, *Eseji, kritike, pogledi*, Zagreb 1975.
- Vladan DESNICA, *Hotimično iskustvo: diskurzivna proza Vladana Desnice*, 1 i 2, (prir. D. Marinković), Zagreb 2005., 2006.
- Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba: Igre proljeća i smrti*, (prir. V. Pavletić), Zagreb 1977.
- Ivan IVANJI, "Književni neorealizam", *Mladost* (Beograd), br. 39, 10. VII. 1957., 7.
- Dragan M. JEREMIĆ, "Vladan Desnica", *Prsti nevernog Tome*, Beograd 1965., 152.-176.
- Dragan M. JEREMIĆ, "Vladan Desnica, Roman ideja: prvi put, Proljeća Ivana Galeba (1957.)", *Perom kao skalpelom*, Kruševac 1968.
- Dragan M. JEREMIĆ, *Perom kao skalpelom*, Kruševac 1969.
- Stanko KORAC, *Svijet, ljudi i realizam Vladana Desnice*, Beograd 1972.
- Zoran KRAVAR, *Antimodernizam*, Zagreb 2003.
- Dušan MARINKOVIĆ, "Igre Vladana Desnice", *Iz tijesna vremena*, Zagreb 2001., 125.-149.
- Tonko MAROEVIĆ, "Osunčane strane, sjenovite strune, Pogled na književno djelo Vladana Desnice", *Družba da mi je*, Zagreb 2008., 47.- 65.
- Radivoje MIKIĆ, "Poetički stavovi u Proljećima Ivana Galeba", *Gradina*, XX/1985., br. 6, 81.- 90.
- Cvjetko MILANJA, *Hrvatski roman 1945.-1990.*, Zagreb 1996.
- Krešimir NEMEC, *Vladan Desnica*, Zagreb 1988.
- Boško NOVAKOVIĆ, "Vladan Desnica, Proljeća Ivana Galeba", *Izraz*, II/1958., br.2., 166.-170.
- Predrag PALAVESTRA, "Uništenje romana", *Mladost* (Beograd), br. 73, 5. III. 1958., 7.
- Vlatko PAVLETIĆ, "Roman iskustva", *Književne novine*, XI/1958, br. 61, Beograd, 7. II. 1958., 3.
- Vlatko PAVLETIĆ, "Djelom do istine ili osmišljena zbiljnost beletrističkih proza Vladana Desnice", *Djelo u zbilji*, Zagreb 1971., 205.- 251.
- Aleksandar PEJOVIĆ, "Vladan Desnica: Proljeća Ivana Galeba", *Republika*, XIV/1958., br. 3-4, 55.
- Gajo PELEŠ, "Od općeg do esejističke introspekcije", *Poetika suvremenog jugoslavenskog romana (1945 – 1961)*, Zagreb 1966., 120.-143.
- Sava PENČIĆ, "Vladan Desnica: Proljeća Ivana Galeba", *Susreti*, VI/1958., br. 4, 396.
- Muharem PERVIĆ, "Vladan Desnica: Proljeća Ivana Galeba", *Delo*, IV/1958., br. 1, 553.
- Miloje PETROVIĆ, "Filozofske ideje u književnom delu Vladana Desnice", *Stvaranje*, XXII/1967., br. 7-8, 868.- 883.
- Ivanka RACKOV, "Vladan Desnica: Proljeća Ivana Galeba", *Rukovet*, IV/1958., br. 8-9, 430.- 432.
- Ante SVILIČIĆ, "Novi roman Vladana Desnice", *Mogućnosti*, VI/1958., br. 9, 731.- 735.
- Kazimir UREM, "Vladan Desnica: Proljeća Ivana Galeba", *Riječka revija*, VII/1958., br. 1-2, 108.-111.